

מיראה לאהבה - עיון במזמורים ק"ל-קל"א בתהילים

ד"ר יהונתן יעקבס

מתוך הספר "וביום צום כיפור יחתמו" בהוצאת תבונות, עמ' 317-326

מטרת המאמר היא לעיין בצמד המזמורים ק"ל-קל"א בתהילים. בתחילת המאמר ייבדק מזמור ק"ל, מבנהו ורעיונו, ובהמשכו ינותח מזמור קל"א, וייבדק היחס בין שני המזמורים.¹

מזמור ק"ל

- (א) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת מִמַּעַמְקִים קָרָאתִיךָ ה'.
- (ב) אֲדַנִּי שְׁמְעָה בְּקוֹלִי תִהְיֶינָה אַזְנֶיךָ קִשְׁבוֹת לְקוֹל תַּחֲנוּנָי.
- (ג) אִם עֲוֹנוֹת תִּשְׁמַר יְהִי אֲדָנִי מִי יַעֲמֵד.
- (ד) כִּי עָמְדָה הַסְּלִיחָה לְמַעַן תִּגְוֶא.
- (ה) קוֹיָתִי ה' קִנְיָתָה נַפְשִׁי וְלִדְבָרוֹ הוֹחֵלְתִי.
- (ו) נַפְשִׁי לֹאדָנִי מִשְׁמָרִים לְבַקֵּר שְׁמָרִים לְבַקֵּר.
- (ז) יַחַל יִשְׂרָאֵל אֶל ה' כִּי עִם ה' הַחֶסֶד וְהַרְבֵּה עֲמוֹ פְדוֹת.
- (ח) וְהוּא יַפְדֶּה אֶת יִשְׂרָאֵל מִכָּל עֲוֹנוֹתָיו.

מזמור ק"ל, מהמזמורים הידועים בספר תהילים, נאמר בעתות צרה ומצוקה הן על ידי יחידים והן בציבור:

¹ פירושי רש"י, ראב"ע, רד"ק, רי"ד, מאירי, צוטטו מתוך תהילים כרך ב, מהדורת מקראות גדולות הכתר, בעריכת מנחם כהן, רמת גן תשס"ג.

פרק קטן זה הוא אחת התפילות הפופולריות הנרגשות ביותר, שבהן ביטאו ישראל דוויים וסחופים את מרי נפשם ואת תחנוני ליבם על כל צרה שבאה.²

על פי מסכת סופרים (פרק יח הלכה יא, מהד' היגר עמ' 323) זהו מזמור ליום הכיפורים. בנוסח הספרדים אומרים מזמור זה בסיום הסליחות שבאשמורת הבוקר בימי הרחמים והסליחות. יש קהילות הנוהגות לומר את המזמור בעשרת ימי תשובה בתפילת שחרית, לאחר ברכת 'שתבח' ולפני 'ברכו'.³

אחת הבעיות הקשות העומדות בפני לומד מזמור ק"ל היא בעיית היחס בין פסוקים א-ו ובין פסוקים ז-ח. עיון ראשוני במזמור מעלה שפסוקים א-ו עוסקים בתחינת היחיד, ומסתיימים בנימה אופטימית של חיבור ושל הידבקות בה'. לעומת זאת, פסוקים ז-ח עוסקים בתחינת הציבור, וחוזרים להזכיר את העוונות, שנראה שכבר נשכחו בפסוקים ה-ו.⁴ בעיה זו תעמוד במרכז העיון והדיון במזמור, בצד בעיות נוספות שיוזכרו בהמשך.

הבנת מבנהו של מזמור תהילים היא צעד ראשון והכרחי להבנת תוכנו ורעיונו. על מנת לנסות לכוון לדעתו של מחבר המזמור, ולא לערב שיקולים סובייקטיביים, יש להתייחס בראש ובראשונה לנתונים אובייקטיביים, ורק לאחר מכן לתוכנו של המזמור.

אחד האמצעים האובייקטיביים המובהקים, המסייע לחשיפת מבניהם של מזמורים רבים, הוא בדיקת הגופים הדקדוקיים השונים המופיעים במזמור (גוף ראשון מדבר; גוף שני נוכח; גוף שלישי נסתר). בדיקת הגופים הדקדוקיים במזמור ק"ל חושפת את העובדה שהמשורר מדבר לאורך כל המזמור בגוף ראשון, אך ה' מוצג לאורך המזמור בשני גופים, שני ושלישי.⁵ פרט זה מסייע לחלוקת המזמור לשני חלקים שווים באורכם:

² פ' מלצר, פני ספר תהילים, ירושלים 1982, עמ' שפג.

³ האר"י תיקן לאומרו בעשרת ימי תשובה. ראה: סידור תפילה צלותא דאברהם א, תל אביב תשכ"ג, עמ' רמא בהערה.

⁴ ואכן, במחקר הועלתה ההשערה שפסוקים ז-ח נוספו למזמור בשלב מאוחר. זו דעתם של חיות, גונקל, קורניל (מצוטטים אצל: צ' גלעד, 'תהילים ק"ל - ממעמקים', הגות במקרא ה, תל אביב 1988, הערה 41), מובינקל, וסטרמן (מצוטטים אצל: C. Allen Leslie, *Psalms 101-150 [WBC]*, Texas 1983, p. 193; M. Dahood, *Psalms 101-150 [AB]*, New York; 91-93 עמ' שם, גלעד, שם, עמ' 93-91; A.A. Anderson, *Psalms 73-150 [NCBC]*, London 1972, p. 235; אלן, שם, עמ' 877 p.; דחו השערה זו ממגוון סיבות.

⁵ יש לציין שפרשנים רבים לא התייחסו להבדל בין הגופים שנוזכר למעלה, וביארו את המזמור כולו ברצף. כך ראב"ע פס' ה; רד"ק המבאר את כל המזמור כקריאה של האדם השרוי בגלות, ראה פירושו לפסוקים א, ה,

א-ד ה' מתואר בגוף שני: "קראתיך"; "שמעה בקולי"; "אזניך קשבות"; "תשמר"; "עמך".

ה-ח ה' מתואר בגוף שלישי: "קויתי ה'"; "ולדברו"; "נפשי לה'"; "אל ה'"; "כי עם ה'"; "והוא יפדה".

בשלב זה יש לבדוק כל אחד משני החלקים בפני עצמו. נראה, ששני החלקים מציגים שתי נקודות מבט שונות במערכת היחסים בין המשורר לה'.

החלק הראשון (פסוקים א-ד) מכיל פנייה ישירה לה' הנובעת ממצוקה קשה - "ממעמקים"; "תחנוני"; "עונות".⁶ את החלק הראשון יש לחלק מבחינת התוכן חלוקה משנית, לשני חלקים:

שני הפסוקים הראשונים (א-ב) מציגים את עצם הקריאה לה'.

בשני הפסוקים הבאים (ג-ד) מכיר המשורר בגורם למצוקה - העוונות ומבקש מה' לא לשמור גורם זה לרעה, ומקווה שהסליחה תבטל את העוונות, וממילא את המצוקה בה הוא שרוי.⁷

ו, ז, ח. מ' דהוד (לעיל, הערה 4, עמ' 235) ו' הורביץ (תהילים קל', בתוך: מ"נ סרנה [עורך], **אנציקלופדיה עולם התנ"ך, תהילים**, תל אביב 1995, עמ' 233) חילקו בין פסוקים א-ד ובין פסוקים ה-ח מסיבה אחרת. לטענתם בפסוקים א-ד מדבר המשורר עם ה', ובפסוקים ה-ח מדבר המשורר עם ישראל. ברם קשה לקבל את טענתם, כיוון שהפנייה לכלל ישראל נמצאת רק בפסוקים ז-ח, בעוד בפסוקים ה-ו עדיין מדבר המשורר עם עצמו. גם ע' חכם (**ספר תהילים עם פירוש דעת מקרא**, ירושלים תשמ"ט, עמ' תפא) ומ' וייס (תהילים קל', **אמונות ודעות במזמורי תהילים**, ירושלים 2001, עמ' 172) חילקו את המזמור לשני חלקים, אך בעיקר מנימוקי תוכן. צ' גלעד (לעיל, הערה 4, עמ' 82) עמדה על ההבדל הנזכר למעלה בין שני חלקי המזמור, אך לא על משמעותו כפי שיבואר בהמשך. ראה גם להלן, הערה 10.

⁶ מהות המצוקה לא מבוארת בכתובים: האם זו מצוקה גופנית, נפשית, ביטחונית, או מצוקה אחרת? רוב הפרשנים הקלאסיים מבארים שמדובר במצוקת הגלות; ראה ראב"ע, רד"ק, רי"ד ומאירי. ברם, אין רמז בפסוקים דווקא למצוקת הגלות. ד"ש שפירא (ממעמקים קראתיך, **סיני** פט, תשמ"א, עמ' רלה-רלז) מביא מספר ביאורים ל'מעמקים' בהם שרוי המשורר, אך רובם דרשניים ואינם מתבססים על הכתובים. פרשנים מודרניים הציעו אחת משתי אפשרויות: מצוקה פיזית, חולי קשה, או - מצוקה נפשית ורוחנית, הרגשת ריחוק מה' ותודעת עוון. ראה: צ' גלעד (לעיל, הערה 4), עמ' 81 והערות 6-8; פ' מלצר (לעיל, הערה 2), עמ' שפג; ו' הורביץ (לעיל, הערה 5), עמ' 233. מ' וייס מציע השקפה חדשה ומקורית. לדעתו, "הגורם לסבלו היא הרגשתו שהוא בר עוונות, בהיותו בן אדם" (לעיל, הערה 5, עמ' 174), דהיינו אין כאן מצוקה ממשית אלא בקשה להתנתק ממצב בו החטא שולט עליו. על פי זה מבאר וייס את סיום המזמור: "מדברי בעל מזמור ק"ל אל ה' ניתן להבין שהוא סובל בהרגישו מרחק רב ביותר בינו ובין ה' כיוון שהוא, כמו כל אדם, חטא" (שם, עמ' 177). אך קשה להלום את דבריו בפשט הפסוקים. נראה לי, שבכוונה תחילה לא מפורטת המצוקה, על מנת לאפשר למגוון גדול של שומעים הנמצאים בצרה להזדהות עם הנאמר במזמור. מעין הסבר זה ראה אצל: צ' גלעד (לעיל, הערה 4), עמ' 83-84; מ' דהוד (לעיל, הערה 4), עמ' 234; אנדרסון (לעיל, הערה 4), עמ' 875.

⁷ "למען תורא" - שורש יר"א, לשון יראה. לא ברור מה הקשר הסיבתי בין שני חלקי המשפט, דהיינו כיצד הסליחה של ה' גורמת ליראתו. במדרש תהילים קל ב, מהד' בובר עמ' רנה נאמר: "הסליחה מופקדת אצלך מראש השנה, וכל כך למה, למען תורא, שבביל ליתן אימתך על בריותיך ביה"כ". תשובות נוספות נאמרו

לעומת המצוקה וחוסר האונים השורים על המשורר בחלק הראשון, מכיל החלק השני (פס' ה-ח) פנייה מתוך דבקות והשתוקקות עמוקה לה' במלוא הלב - "קוית"; "קוית נפשי"; "הוחלתי"; "נפשי לה". גם החלק השני מתחלק מבחינת התוכן חלוקה משנית, לשני חלקים:

בפסוקים ה-ו מוצגות התקווה,⁸ הכמיהה וההשתוקקות של המשורר ושל נפשו להידבק בה.⁹ קריאה מדוקדקת של שני הפסוקים האלו (כרגע, במנותק מהחלק הראשון), מאפשרת ואולי אף מחייבת את ההבנה שהמשורר הכותב פסוקים אלו לא נמצא בשום מצוקה, אלא שרוי בשאיפה להידבק בבוראו.¹⁰

על ידי פרשנים וחוקרים - ראה: רש"י, ראב"ע, רד"ק, ר"ד ומאירי; צ' גלעד (לעיל, הערה 4), עמ' 87; ו' הורביץ (לעיל, הערה 5), עמ' 233; מ' וייס (לעיל, הערה 5), עמ' 174. ע' חכם (לעיל, הערה 5), עמ' תעט) מפנה לפסוקים נוספים מהם משמע שאחרי הסליחה העם רואה שה' נורא (שמות ל"ד, ט-י) וגדלה יראת ה' (מל"א ח', לט-מ).

⁸ "קוית ה'" (פס' ה) פירושו קויתי לה'. ראה: א' פולאק, **על הסתומות במזמור**, (חמ"ד) 1991, עמ' 461; צ' גלעד (לעיל, הערה 4), עמ' 89. "נפשי לה'" (פס' ו) - משפט חסר שפירושו נפשי מייחלת, מקווה לה'. ראה לדוגמה: צ' גלעד, (לעיל, הערה 4), עמ' 89. יש לציין, שבמגילת מזמורי תהילים שנתגלתה במערה 11 בקומראן פותח פסוק ו במילה "הוחילי" (ההמשך חסר), דהיינו הגרסה הייתה "הוחילי נפשי לה' משומרים לבוקר". ראה: J.A. Sanders, *The Psalms Scroll of Qumeran Cave 11(11QP5)*, DJD VI, Oxford 1965, p. 26.

⁹ ההשתוקקות מתוארת בעזרת דימוי לשומרים: "משמרים לבקר" - "נפשי קוית לה' יותר משומרי החומות לבקר" (ראב"ע, ראה גם: רש"י; אנדרסון [לעיל, הערה 4], עמ' 877; מ' וייס [לעיל, הערה 5], עמ' 175, המשווה זאת לישעיהו כ"א, יא-יב). לעומת זאת, תרגום השבעים, וכן רד"ק, מבארים "שמרים" כתיאור זמן, מלשון אשמורת, מאשמורת הבוקר - דהיינו ממוקדם בבוקר כבר אני משתוקק לה'. ראה גם: ע' חכם (לעיל, הערה 5), עמ' תעט. ייתכן, ש"שמרים" כאן הכוונה לערים כל הלילה, מלשון 'ליל שימורים'. ראה: פ' מלצר (לעיל, הערה 2), עמ' שפה; מ' דהוד (לעיל, הערה 4), עמ' 236. לגבי הכפילות "משמרים לבקר שמרים לבקר", יש המבארים שהיא מחזקת את ההשתוקקות. ראה: רש"י, ראב"ע, מאירי; צ' גלעד (לעיל, הערה 4), עמ' 90; אנדרסון (לעיל, הערה 4), עמ' 877; מ' וייס (לעיל, הערה 5), עמ' 175. ויש מסבירים "שמרים" הראשון כשם עצם, והשני כפועל, ראה: ע' חכם (לעיל, הערה 5), עמ' תעט, הערה 7; ו' הורביץ (לעיל, הערה 5), עמ' 233. נראה יותר ההסבר הראשון, במסגרת תיאור ההשתפכות של המשורר בכמיהתו לה'.

¹⁰ הפרשנים שקוראים את המזמור כולו ברצף ולא מחלקים אותו לשני חלקים (ראה לעיל, הערה 5), מפרשים את פסוקים ה-ו כמתייחסים לבקשת המשורר מה' למחול על העוונות. כך ראב"ע "קויתי - לשמוע בקולי. ולדברו - לגזירותי"; ראה גם: רד"ק; אנדרסון (לעיל, הערה 4), עמ' 877; ד' רפל, 'תהילים ק"ל, נמשל ללא משל', **בית מקרא** קי, תשמ"ז, עמ' 218-219; ד"ש שפירא (לעיל, הערה 6), עמ' רלה. גם הפרשנים שחילקו את המזמור לשני חלקים, סוברים שפסוקים ה-ו עוסקים בבקשה למחול על העוונות. ראה: פ' מלצר (לעיל, הערה 2), עמ' שפד; מ' דהוד (לעיל, הערה 4), עמ' 236; ע' חכם (לעיל, הערה 5), עמ' תעט ('על פי סמיכות הכתוב הזה אל הכתוב שלפניו יש במשמעות הדברים הריני מקוה לסליחת ה'... הריני מיחל, מצפה ומקוה, לדברו, שיאמר לי סלחת!'); צ' גלעד (לעיל, הערה 4), עמ' 88-89; ו' הורביץ (לעיל, הערה 5), עמ' 233; אלן (לעיל, הערה 4), עמ' 196. אך כאמור למעלה, לדעתי אין בפסוקים ה-ו כל רמז למצוקה. המשורר כבר יצא מהמצוקה, והפסוקים מבטאים רצון להידבק בה'.

בפסוקים ז-ח פונה המשורר לעם ישראל כולו, וקורא לו לחלוק עמו את חוויית ההתחברות לה'. בעיית היחס בין פסוקים ה-ו ובין פסוקים ז-ח שהוזכרה לעיל, תזכה להתייחסות בשורות הבאות.

החלוקה המוצעת בין שני חלקי המזמור, המתייחסים, כאמור, לשתי נקודות מבט שונות במערכת היחסים בין המשורר ובין ה', מתאימה בצורה מוחלטת להצגת ה' לאורך המזמור בשני גופים דקדוקיים שונים.

בחלק הראשון, העוסק במצוקת המשורר, הפנייה לה' היא בגוף שני נוכח. אדם השרוי במצוקה קשה ואיננו רואה מוצא, פונה בצורה אישית וישירה למי שיכול לסייע לו, גם אם הנמען הוא מכובד וחשוב ממנו.

לעומת זאת, בחלק השני, העוסק בהשתוקקות וכמיהה לה', לא מתוך הרגשת מצוקה אלא מתוך רצון לדבוק בה', יותר מתאים לפנות לה' בגוף שלישי - בגלל רגש כבוד והדגשת המרחק בין הפונה ובין הנמען.¹¹

כאן המקום לציין שכלל זה, אודות ההבדל בין אזכור ה' בגוף שני בשעת מצוקה, ובין אזכור ה' בגוף שלישי בשעת דבקות והשתוקקות, כוחו יפה גם להבנת מבניהם ורעיונם של מזמורים רבים נוספים.¹²

ברם יש להבהיר: אין כאן שני מזמורים שונים, שתי פניות שונות לחלוטין. מזמור ק"ל מתאר שני שלבים הדרגתיים במערכת היחסים בין המשורר ובין אלוהיו. בשלב ראשון, בחלק הראשון (פסוקים א-ד), המשורר מצוי במצוקה, ומתוך המעמקים הוא פונה לה'. בשלב השני, בחלק השני (פסוקים ה-ח), לאחר שהוא נענה ויצא מן המצוקה הקשה בה היה שרוי, פנוי המשורר לפתח את מערכת היחסים הרוחנית בינו ובין הקב"ה שהושיע אותו ונענה

¹¹ על מנת לסבר את האוזן ולבאר את ההבדל בין הגופים השונים, אציג דוגמה מהעולם הצבאי: טירון המבקש לפנות למפקד בכיר, מתבקש לכתוב מכתב המכיל את הנוסח "אל המ"פ, דרך המ"מ, דרך הסמל, בכבוד". ברם אם נתקל הטירון בעייה (משפחתית, רפואית) הדורשת טיפול מהיר ומידי, הוא יפנה למפקד הבכיר בצורה ישירה וללא עיכובים!

¹² ראה לדוגמה מזמורים כ"ג, כ"ז ועוד. לא מצאתי פרשן שעומד בצורה כוללת על העניין הזה. על מזמור ק"ל אומרת זאת במפורש צ' גלעד (לעיל, הערה 4, עמ' 90).

לתחנוניו.¹³ הדברים באים בהדרגה - לאחר שאדם שב בתשובה ומכיר את בוראו, חשקה נפשו לאהבה את ה' ולדבקה בו.

על בסיס הדברים שנאמרו, ניתן עתה לבאר הבדלים נוספים בין פסוקים א-ד ובין פסוקים ה-ח:

א. בחלק הראשון, העוסק במצוקת המשורר, אין מקום להזכיר את כלל ישראל. ידועה העובדה, שאדם שרוי במצוקה מתעסק בעצמו ובצרותיו האישיות, ואינו פנוי לחשוב על הכלל. לעומת זאת, בחלק השני, בו המשורר כבר לא שרוי במצוקה אלא ברצון להידבק בה', יש בהחלט מקום להזכיר את כלל ישראל. האדם שנמצא בחוויה רוחנית, משתוקק לחלוק את חווייתו עם הכלל.¹⁴ לכן, פונה המשורר לעם ישראל וקורא לציבור "יחל ישראל אל ה' כי עם ה' החסד". אתם, השרויים עדיין בעוון, יחלו לה' (כפי שאני ייחלתי), ותזכו לפדות מכל עוונותיכם (כפי שאני זכיתי). כך נענית השאלה שפתחה את המאמר.

ב. נתיב הפנייה בשני החלקים שונה. בחלק הראשון המסרים עוברים מהארץ לשמים, מלמטה למעלה: "ממעמקים קראתיך"; "שמעה בקולי"; "אזניך קשובות לקול תחנוני". המשורר הוא המדבר, וה' הוא השומע. לעומת זאת, בחלק השני המסרים אמורים לעבור מהשמים לארץ, מלמעלה למטה: "ולדברו הוחלתי". ה' הוא המדבר, והמשורר הוא השומע. הביאור להבדל זה נובע מהדברים שנאמרו לעיל: בזמן המצוקה, המשורר הוא המרים קול ומקווה שה' ישמע אותו. לעומת זאת, לאחר שהמצוקה תמה, שואף המשורר לשמוע את דבר ה', במטרה להידבק בו ובדרכיו.

ג. המילה 'עוון' חוזרת בשני החלקים, אך בהקשר שונה בכל חלק. בחלק הראשון מוצגת האפשרות שהעוונות הספציפיים של המשורר יישארו: "אם עונות תשמר יה" (פס' ג). לעומת זאת, החלק השני מכיל קביעה חד-משמעית שה' יפדה את ישראל מכל עוונותיו: "והוא יפדה את ישראל מכל עונותיו" (פס' ח), והכוונה איננה לעוון ספציפי, אלא לכל עוון אפשרי. זאת מכיוון שבחלק הראשון המשורר עדיין נמצא במצוקה, ואין כל ערבות שה' אכן ייענה

¹³ על פי הסברי, יש 'למלא פער' בין פסוק ד ובין פסוק ה, ולהניח שהדברים נאמרים בזמנים שונים, לאחר שהמצוקה בה שרוי המשורר נפתרה. ברם ייתכן שעצם הפנייה והבקשה מה', מספיקה כדי להעביר את המשורר מהרגשת המצוקה (פס' א-ד) להרגשת הכמיהה וההשתוקקות (פס' ה-ו). תודתי לידידי ד"ר יצחק ברנד על הערה זו.

¹⁴ שוב ברצוני להיעזר בדימוי מודרני על מנת לסבר את האוזן ולבאר את העניין: ידוע, שמעטים האנשים הנהנים מיציאה לטיול לבד. החוויות העוברות על האדם המטייל חזקות ומשמעותיות הרבה יותר כאשר הוא נמצא בחברת ידיד, שעמו הוא יכול לחלוק את הרגשותיו, מאשר כשהוא נמצא לבדו.

לתחינותיו וימחל לעוונותיו. לעומת זאת, בחלק השני המשורר כבר זכה למחילה על עוונותיו, והוא יודע שפנייה לה' תוביל למחיית כל עוון.

ד. גם הביטוי "כי עם ה'" חוזר בשני החלקים, אך בהקשר שונה. בחלק הראשון כתוב "כי עמך הסליחה" (פס' ד). בחלק השני כתוב "כי עם ה' החסד". מלבד ההבדל בין גוף שני ושלישי שבואר לעיל, יש לשים לב שהמילה 'סליחה' מופיעה רק בחלק הראשון, ומוחלפת בחלק השני במילה 'חסד'. זאת מכיוון שהמשורר זקוק אישית לסליחה בחלק הראשון, אך לא בחלק השני.¹⁵

הטבלה הבאה מסכמת בקיצור את ההבדלים בין שני החלקים, המרכיבים את מזמור ק"ל:¹⁶

פס' א-ד - פניית מצוקה	פס' ה-ח - פניית כמיהה
א. פנייה ישירה מתוך המצוקה.	א. פנייה עקיפה מתוך כבוד ומרחק.
ב. טיפול רק בפרט - במצוקה אדם עוסק בעצמו.	ב. טיפול גם בכלל - רצון לשתף ולחלוק בחוויה.
ג. כיוון הפנייה מלמטה למעלה. ה' צריך לשמוע לאדם, כי האדם במצוקה.	ג. כיוון הפנייה ממעלה למטה. האדם משתוקק לשמוע את ה' ומייחל לדברו.
ד. אופציה עקרונית שעוונות יישארו - "אם עונות תשמור יה".	ד. קביעה חד-משמעית שה' יפדה את ישראל מכל עוונותיו.
ה. מוזכרת המילה סליחה - "כי עמך הסליחה".	ה. לא נזכרת הסליחה, אלא חסד - "כי עם ה' החסד".

את שני השלבים המתוארים במערכת היחסים בין המשורר ובין בוראו, ניתן להגדיר בעזרת מושגים המוכרים מספרות המוסר והמחשבה: הפנייה הראשונה לה' (פס' א-ד) עשויה להיות

¹⁵ על המעבר מ'סליחה' ל'חסד' ראה גם במדבר י"ד, יט; תהילים כ"ה, ה; פ"ו, ה. ייתכן שבמזמור זה נרמז שהפרט זקוק לסליחה, והכלל זקוק לחסדו של ה'.

¹⁶ בשולי הדיון אזכיר נתון טכני שעשוי אף הוא לגבות את החלוקה לשני חלקים: אזכורי שם ה' מסייעים חיצונית לחלוקה זו - שם ה' מופיע (בשלושה כינויים) שמונה פעמים במזמור, ארבע פעמים בכל חלק. אזכורי כינויי של ה' מחולקים בצורה סימטרית לחלוטין בין הפסוקים: 0-2-1-1 ושוב 0-2-1-1.

מוגדרת כפנייה של תשובה מיראה, "למען תורא". הפנייה השנייה לה' (פס' ה-ו) תוגדר כפנייה של אהבה, תשובה מאהבה.¹⁷

שני שלבים אלו מוכרים גם ממקומות אחרים במקרא, לדוגמה, הפרשה המרכזית בתורה העוסקת בתשובה.

'פרשת התשובה' המפורסמת (דברים ל', א-י) פותחת במצוקה, שתוביל לחזרה לה' עקב העונש והמצוקה הקשה: "והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה... ושבת עד ה' אלהיך..." (פס' א-ב). רק לאחר התשובה הראשונית, תשובה מיראה, תבוא ההכרה בה' והרצון לאהוב אותו: "ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' אלהיך..." (פס' ו). בעקבות התשובה מאהבה, מופיע פסוק נוסף המתאר את תשובת בני ישראל: "כי תשוב אל ה' אלהיך" (פס' י). הצורך בפסוק נוסף המתאר את התשובה, ניתן לביאור בעזרת ההבדל בין התשובה הראשונה, מתוך פחד ויראה, לבין התשובה השנייה, מתוך אהבה והשתוקקות.¹⁸

האם בכך מסתיימת דרכו של השב את ה'? האם אין מדרגה גבוהה יותר מהמדרגה שאליה הגיע המשורר בסוף מזמור ק"ל?

עיון במזמור קל"א מגלה שלב שלישי בדרכו של השב אל אלוהיו.

מזמור קל"א

- (א) שִׁיר הַמַּעֲלוֹת לְדָוִד ה' לֹא גָבַהּ לִבִּי וְלֹא רָמוּ עֵינַי וְלֹא הִלַּכְתִּי בְגָדֹלוֹת וּבְנִפְלְאוֹת מְמֹנֵי.
- (ב) אִם לֹא שׁוֹיִתִּי וְדוֹמְמִתִּי נִפְשִׁי כְּגַמֵּל עָלַי אִמּוֹ כְּגַמֵּל עָלַי נִפְשִׁי.
- (ג) יַחַל יִשְׂרָאֵל אֵל ה' מַעֲתָה וְעַד עוֹלָם.

¹⁷ על ההבדל בין תשובה מיראה ותשובה מאהבה נכתבו במשך הדורות ספרים ומאמרים רבים. לענייננו ראה יומא פו ע"ב; ראי"ה קוק, **אורות התשובה**, פרק ב בסופו; פרק יז.

¹⁸ את ההסבר הזה בפסוקים ניתן למצוא לדוגמה אצל מלבי"ם; ראי"ה קוק, **אורות התשובה**, יז, ב; נ' ליבוביץ, **עיונים בספר דברים**, ירושלים תשנ"ד, עמ' 293, 297-302. וראה: ש' גורן, **תורת השבת והמועד**, ירושלים תשמ"ב, עמ' 284-285, הטוען שההבדל בין 'עד' ובין 'אל' מצוי כבר בגמרא.

קיימת מחלוקת עקרונית בין פרשני ספר תהילים, בשאלה האם יש לדרוש 'סמיכות פרשיות' בין מזמורי הספר.¹⁹ ברם לכל הדעות קיימים מזמורים סמוכים, שהקשר הסגנוני הקיים ביניהם הוא כה הדוק, שאין אפשרות להתעלם ממנו.²⁰ מזמורים ק"ל-קל"א מקיימים ביניהם קשר הדוק מעין זה.²¹

א. מזמור ק"ל פותח בפנייה לה' "ממעמקים קראתיך ה'", וגם מזמור קל"א פותח בפנייה ישירה לה' "ה' לא גבה לבי".

ב. במזמור ק"ל מופיעה המילה "נפשי" פעמיים, בשני פסוקים סמוכים: "קותה נפשי... נפשי לה" (ה-ו). גם במזמור קל"א מופיעה המילה "נפשי" פעמיים, באותו הפסוק: "ודוממתי נפשי... כגמל עלי נפשי" (ב).

ג. הדמיון בין שני המזמורים בולט במיוחד בסיומם - שני המזמורים מסתיימים בפנייה זזה לחלוטין לקהל השומעים: "יחל ישראל אל ה'" (ק"ל, ז; קל"א, ג).

הקשרים האלו מחייבים למצוא את הקשר בין שני המזמורים. ברם לפני מציאת הקשר, יש להצביע על ההבדל ביניהם. לצורך כך נעיין במזמור קל"א.

מזמור קל"א הוא מהמזמורים הקצרים בתהילים, המכיל בסך הכול שלושה פסוקים. ניתן לחלק אותו לשני חלקים: חלק ראשון, שבו מתאר המשורר את מצבו (פס' א-ב), וחלק שני, שבו פונה המשורר לעם ישראל (פס' ג).

בפסוקים א-ב מתאר המשורר את עצמו, כאשר הפנייה לה' (א) היא לא מתוך מצוקה, אלא מתוך דבקות וראיית קטנות האדם.

¹⁹ רס"ג בהקדמתו לספר תהילים סובר שיש לקשור את כל המזמורים זה עם זה (ראה: **תהילים עם תרגום ופירוש רס"ג**, מהד' קאפח, ירושלים תשכ"ו, עמ' מז-נ). ראב"ע (תהילים ג', א), ורד"ק (תהילים ב', א) חלקו עליו וסברו, שאין אפשרות למצוא קשר בין מזמור למזמור.

²⁰ ראה מזמורים מ"ב-מ"ג; ק"ד-ק"ו ועוד.

²¹ יש לציין שרוב הפרשנים, ראשונים ואחרונים, לא העמידו על היחס בין שני המזמורים. על הקשר עמדו מ' זהוד (לעיל, הערה 4, עמ' 235) ו' הורביץ (לעיל, הערה 5, עמ' 234), שהעיר על הקשר הסגנוני בין סיומי הפרקים, ומסקנתו היא "שיש קשר בין שני הפרקים, שהרעיון המרכזי שבהם הוא שהאדם תלוי לחלוטין בחסדי ה'". על הקשר בין המזמורים עמד בצורה משמעותית יותר ח' משגב ('מעלות', **עלון שבות** 90, תשמ"ב, עמ' 20-22), אך פיתח אותו לכיוון אחר מהמוצע למעלה.

שקט ושלווה שורים בפסוקים אלו. בניגוד לשפע הקריאות והקולות הממלאים את מזמור ק"ל ("קראתיך"; "קולי"; "קול תחנוני"; "דברו"), במזמור קל"א מוזכרת דווקא הדממה: "דוממתי נפשי". המשורר נשבע שהוא 'משוה ומדומם' את נפשו.²²

בנוסף לכך, הדימוי בו משתמש המשורר ביחס לנפשו, הוא לא לשומרים הפעילים ומצפים לבוקר, כפי שהיה במזמור ק"ל. המשורר משתמש בדימוי לתינוק; לא לתינוק המייבב ודורש, אלא לתינוק גמול, שכבר לא יונק, היושב על אמו.²³ הגמול אמנם עדיין תלוי באמו, אך שלא כתינוק היונק, הגמול תלוי ללא דרישות תמידיות, ללא קולות ודברים.²⁴

בפסוק ג פונה המשורר לישראל. אך כמה שונה תוכן הפנייה כאן, מתוכן הפנייה בסוף מזמור ק"ל: "יחל ישראל" לא כבקשה למחילת העוונות, אלא "מעתה ועד עולם". ייחול ללא תנאים, תשוקה וכמיהה לא רק של הפרט, אלא של האומה כולה להידבק בה'.

לסיכום, נראה שהמצב הנפשי בו שרוי משורר מזמור קל"א, שונה בתכלית מהמצב הנפשי בו שרוי משורר מזמור ק"ל. ניתן לומר, שבמזמור ק"ל מצאנו שני שלבים ראשונים בדרכו של המחפש את ה': השלב הראשון הוגדר כתשובה מיראה, קשר עם ה' מתוך המצוקה והפחד. השלב השני הוגדר כתשובה מאהבה, קשר עם ה' מתוך הרצון לדבוק בו ולאהוב אותו. שני השלבים הללו מלווים בסערה, בפעילות ובקולות. התשובה מאהבה, המתוארת במזמור ק"ל, היא עדיין תשובה של חיפושים. השב עדיין לא מצא את דרכו המיוחדת לה'. הוא בודק ומתלבט, ומשתף את הסובבים אותו בחיפושיו ובחוויותיו.²⁵

²² פסוק ב פותח במילים "אם לא שויתי". מפרשים רבים מבארים זאת כלשון שבועה, כאילו אומר המשורר 'אני נשבע ששויתי ודוממתי את נפשי, כמו תינוק גמול'. ראה: רד"ק ומאירי; אלן (לעיל, הערה 4), עמ' 197. אך ניתן לבאר לשון זו לא כשבועה ותנאי, אלא כאילו אומר המשורר 'בניגוד לכך', דהיינו בניגוד לשלילה של פסוק א, המשורר כן משווה ומדומם נפשו כתינוק גמול. כך גם בבראשית כ"ד, לז-לח: "וישבעני אדני לאמר לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני... אם לא אל בית אבי תלך ואל משפחתי ולקחת אשה לבני". ראה: ו' הורביץ (לעיל, הערה 5), עמ' 234. "שויתי" - מלשון יישור; השווה לישיעהו כ"ח, כד-כה, וראה: ו' הורביץ, שם.

²³ כך מבארים רוב הפרשנים, ראה לדוגמה רד"ק ורי"ד; אלן (לעיל, הערה 4), עמ' 197. יש לציין שבניגוד להסבר זה, פירש רש"י: "גמול - יונק שדים".

²⁴ את השלווה השרויה על המשורר במזמור קל"א הטיב לתאר א"ל שטראוס במאמרו 'על שלושה מזמורי תהילים', **בדרכי הספרות**, ירושלים 1965, עמ' 74-75.

²⁵ מוכרים היטב החוזרים בתשובה ה'טריים', שאך זה מצאו את האור, ומנסים לשתף את סביבתם הקרובה והרחוקה בחוויות העוברים עליהם. לא תמיד הם יודעים איזו דרך לברור להם בעבודת ה', האם דרך החסידות היא המתאימה להם, או אולי דרך ה'מתנגדים'? האם להיות ציוני-דתי, או אולי חרדי? לעומת זאת, החוזרים בתשובה ה'ותיקים', שכבר סללו לעצמם את דרכם, שרויים יותר בשלווה ובהתבוננות פנימית.

לעומת זאת, במזמור קל"א מתואר שלב שלישי, חיבור לה' ותשובה מאהבה בדרגה גבוהה יותר - של אדם שכבר מצא את דרכו, ולכן הוא חי בשקט ובשלווה. זוהי הדרגה הגבוהה, אליה לא הגיע משורר מזמור ק"ל.²⁶

על פי האמור, מזמורים ק"ל-קל"א מתארים שלושה שלבים בדרכו של האדם אל אלוהיו: השלב הראשון הוא שלב הפנייה אל ה' מתוך מצוקה ויראה (ק"ל, א-ד); השלב השני הוא שלב הפנייה אל ה' מתוך תקווה וכמיהה של סערת נפש וחדוות הגילוי החדש (שם, ה-ח); והשלב השלישי הוא שלב הפנייה אל ה' מתוך שלווה הנפש של מי שכבר מצא את דרכו בעבודת ה' (קל"א).

ייתכן, שרמז לשלושת השלבים הללו ניתן למצוא גם בשלושת חגי תשרי. ידוע ההבדל בין ראש השנה ובין יום הכיפורים: ראש השנה הוא החג של התשובה מיראה, של המלכת ה' בדרך של "ובכן תן פחדך על כל העמים". יום הכיפורים הוא חג של תשובה מאהבה. גזר הדין נחתם,²⁷ והאדם משתוקק להתחבר לבוראו, אך תשובה זו היא מתוך תפילה וזעקה לה', יום שלם שבו האדם נמצא בבית הכנסת ומדבר עם קונו. השלב השלישי מגיע בסוכות. בחג זה מגיע האדם לאהבה של רוגע, ישיבה בסוכה ועבודת ה' מתוך שלווה ושמחה.

בחודש תשרי עובר כל יהודי בשלושת התחנות, בשלושת השלבים, מתוך תקווה שהתשובה מיראה בתחילת החודש, תהפוך לתשובה מאהבה ודבקות בה' בסופו.

²⁶ ייתכן, שהחלוקה לשני מזמורים שונים, באה להבדיל בין שני השלבים הראשונים, שבהם יש פעילות בקול גדול, ובין השלב השלישי, שבו הפעילות היא מתוך שקט ושלווה.

²⁷ ראה ראש השנה טז ע"ב.